

ПОЛЬЩА ТА УГОРЩИНА В УМОВАХ ГОСТРОЇ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ В ЧЕРВНІ-ЛИСТОПАДІ 1956 Р.

Нещодавно виповнилося 45 років від часу подій, які відбулися влітку-восени 1956 р. в Польщі та Угорщині. Тоді спочатку в польському місті Познань

(28 червня), а за кілька місяців по тому (23 жовтня) в угорській столиці відбулися масові демонстрації, які і в першому і в другому випадку переросли у збройне повстання проти існуючих антидемократичних тоталітарних режимів.

Аналіз тих кривавих подій дає змогу виявити спільні риси та зв'язок між познаньським повстанням та подіями жовтня-листопада 1956 р. в Угорщині, які увійшли в історію під назвою Угорської революції 1956 р. Одним з головних факторів, які обумовили схожість протікання вищезазначених подій в обох країнах було те, що вони відбувалися в умовах гострої суспільно-політичної кризи, симптоми якої почали проявлятися невдовзі після смерті Сталіна і були ознакою кризи соціалістичного ладу, що охопила всі сфери суспільно-політичного життя. Схожими були і причини, які призвели до масових вибухів народного невдоволення в Польщі та Угорщині, серед яких на перший план слід висунути антинародну економічну та соціальну політику партійного керівництва двох країн. Вплинули на хід подій в обох країнах також рішення XX з'їзду КПРС та хрущовська "відлига". У Польщі та Угорщині вибухи масового невдоволення в 1956 р. на початкових етапах проходили дещо за схожими "сценаріями", але аналізуючи їх хід, передумови, процес загострення суспільно-політичної кризи, шляхи її подолання, зовнішній фактор тощо дослідник може дійти висновку про складний характер досліджуваних подій, їх глибоку специфіку та неординарність.

Приводом до оголошення страйку та проведення демонстрації в робітничому місті Познань стало рішення польського уряду у травні 1956 р. про так зване "регулювання заробітків". Рішення польського уряду призвело до перегляду трудових норм та розцінок, що викликало відчутне зниження доходів робітників. Розпочавшись 28 червня, страйк швидко охопив всі підприємства міста. Внаслідок ігнорування владою економічних вимог робітництва страйкарі вийшли на вулиці міста з метою проведення демонстрації протесту, яка через спробу влади розігнати демонстрацію за допомогою сили із застосуванням зброї незабаром переросла у збройне повстання. Багаточисельні групи повстанців захопили в'язницю, звільнили в'язнів та захопили зброю охоронців. Одночасно були атаковані будинки місцевого комітету ПОРП, суду, прокуратури, воеводського управління громадської безпеки [1, 527]. У відповідь на це Політбюро ЦК ПОРП прийняло рішення про направлення до Познані регулярних військ, які до 30 червня придушили опір повстанців. Результатом кривавих сутичок стало 74 загиблих та 576 поранених [2, 214].

В цей час в Угорщині також загострювалася криза, яка охопила всі сфери суспільно-політичного життя. Напередодні повстання у Познані 27 червня у Будапешті відбулося одне з засідань гуртка ім. Шандора Петефі – дискусійного клубу студентства та молоді інтелігенції, який було засновано у 1955 р. під егідою та керівництвом Демократичного союзу молоді у дискусійному клубі ім. Лайоша Кошута [3, 59]. За задумами партійного керівництва гурток мав функціонувати як орган політпросвіти. Після XX з'їзду керівництво УПТ дозволило організувати в рамках гуртка широкі дискусії на актуальні теми для того, аби тримати під контролем суспільну активність молоді. Однак коли на порядок денний стали висуватися найбільш актуальні суспільно-політичні проблеми, під час обговорення яких збиралося часто декілька тисяч чоловік, утримувати контроль над ходом дискусій керівництву гуртка ставало дедалі важче. З кожною проведеною дискусією кількість учасників гуртка збільшувалася, засідання набували популярності.

Дискусія про проблеми друку, яка відбулася 27 червня, викликала найбільший суспільний резонанс. За деякими даними приблизно 6-7 тис. чоловік в залі приміщення Будинку офіцерів Народної армії та прилеглих дворах, де було встановлено гучномовці, слухали емоційні промови виступаючих [4, 497]. У виступах Т.Тардоша, Т.Мераї, Т.Дері, П.Куцки, Г.Лощонці та ін. зачіпалися питання, що хвилювали в цей час усе угорське суспільство, але через цензуру та диктат партійно-бюрократичної верхівки вони не знаходили належного висвітлення у пресі.

Найбільш глибоким та радикальним став виступ відомого не тільки в Угорщині, а й далеко за її межами прозаїка Тібора Дері. Головними причинами всіх негараздів в Угорщині він назвав обмеженість свободи та прав особистості і закликав проаналізувати "на основі строгих марксистсько-ленінських методів" систему ідей, що панували в Угорщині. На прикладах представників вищої партійної влади, яких було піддано жорсткій критиці, Дері викрив структурні пороки соціалістичної системи, через які, сказав він, "не тільки керівництво зловживає своєю владою, але й ми самі не здатні поводитися один з одним з тією людяністю, на яку заслуговуємо" [5, 17]. Найсерйознішою помилкою угорського керівництва Дері назвав недовіру до людей і той факт, що на недовірі воно будує "своє мислення, свої методи, свою практику..." [6, 106]

Засідання гуртка Петефі 27 червня викликало переполох в партійній верхівці. Особливо стривожилося партійне керівництво після того, як отримало звістку про познаньське повстання в Польщі. Деякі партійні функціонери одразу ж поспішили охарактеризувати дискусії у клубі Петефі "ідеологічною Познанню без пострілів".

За таких умов 30 червня було скликано позачерговий пленум ЦК УПТ, де було прийнято постанову, текст якої 1 липня надрукувала головна партійна газета. Постанова засудила поведінку літераторів, діяльність гуртка Петефі та активність тих представників інтелігенції, які виступили з підтримкою опального прем'єр-міністра І.Надя. З лав партії було виключено Т.Дері та Т.Тардоша, які особливо активно проявили свої ораторські здібності під час дискусії з проблем друку. Згідно з давньою практикою, діяльність гуртка Петефі було заборонено, було розгорнуто широку ідеологічну кампанію проти осіб, які "пропагували буржуазно-революційні погляди" [7].

Широкі кола інтелігенції не підтримали рішення ЦК УПТ від 30 червня. Вчені Академії Наук УНР, за словами завідуючого іноземним відділом Шіклоша, зустріли таке рішення Центрального Керівництва "або негативно, або зі здивуванням". Президія Союзу угорських письменників тривалий час ухилялася від обговорення рішення партійного керівництва, а партійне бюро цієї ж організації висловилося, за виключенням двох осіб, проти подібного рішення партії [8, 136-137].

Незважаючи на цілком очевидну непопулярність такої лінії партійного керівництва, переслідування представників прогресивної інтелігенції не припинились. Головна партійна газета "Сабад Неп" в дусі часте уживаної стилістики партійної преси у редакційних статтях "На захист демократії та лінії партії" за 3 липня та "Свобода критики та демагогія" за 15 липня рішуче засудила заклики Дері до "нової революції, яка з умов, що соціалістична революція вже відбулася і влада належить трудящим, може бути тільки контрреволюцією". Дері та Тардоша, звичайно, в цих статтях було визнано ворогами та контрреволюціонерами [9 137]. На підприємствах та в установах було організовано ряд зборів, на яких у хрестоматійному стилі поливали учасників гуртка брудом, в пресі – низку листів протесту.

Але такі заходи тільки ускладнили ситуацію, творча інтелігенція ще більше віддалялася від партійного керівництва. Широкі верстви населення, підбадьорені прикладом інтелігенції, яка вже не боялася вільно висловлювати свої думки, почали висловлювати невдоволення своїм економічним становищем. Ставало зрозуміло, що теперішнє керівництво не спроможне подолати кризові явища, переосмислити свої погляди і стати на шлях демократизації суспільного життя та оновлення політичної системи країни.

Партійна влада Угорщини на чолі з першим секретарем УПТ Ракоші можливо й хотіла звичними методами покінчити з опозицією, але, очевидно, не наважилася на цей крок, адже в цей час тільки вшухали пристрасті у Польщі. Саме познанські події стали пересторогою радикальним рішенням угорського партійного керівництва. Очевидно, що такі дії керівництва УПТ могли загострити й до того складну обстановку в Угорщині, що в свою чергу могло сколихнути весь соціалістичний табір і вивести його з рівноваги.

Польща, так само, як і Угорщина, продовжувала скочуватись у глибоке провалля суспільно-політичної кризи. За таких умов в обох країнах в липні було проведено партійні пленуми. Пленум ЦК УПТ після відповідних заходів, проведених угорським керівництвом та кремлівським емісаром А. Мікояном, проходив за заздалегідь продуманим планом і не підніс ніяких сюрпризів. "Навіть опозиційні оратори, - доповідав Мікоян ЦК КПРС, виступали витримано, в дусі єдності, довіри до складу ЦК та його керівництва" [8, 179]. Пленум прийняв відставку Ракоші, одноголосне проголосував за призначення Гере (правої руки Ракоші) на посаду першого секретаря, підтримав усі 14 кандидатур членів ЦК і погодився з усіма кадровими перестановками [8, 180]. Угорському партійному керівництву вдалося стабілізувати обстановку в країні і призупинити заглиблення кризи в країні. Угорська громадськість жила в очікуванні реалізації рішень липневого пленуму ЦК УПТ.

Польське партійне керівництво не змогло використати липневий пленум ЦК ПОРП для створення передумов для нормалізації обстановки в країні. Під час липневого пленуму партійне керівництво Польщі розкололося на два угруповання, одне з яких закликало до посилення цензури і репресивних заходів, а інше закликало до виважених політичних кроків і вказувало на внутрішні причини вибуху народного невдоволення 28 червня. В той час, як тривали політичні дискусії, керівництво ПОРП почало втрачати контроль над ситуацією в країні. Під тиском громадської думки 2 серпня опальному

В.Гомулці» який перебував в ув'язненні з 1951 по 1954 рр., повернули партійний квиток, а з 12 жовтня він знову брав участь у роботі Політбюро ЦК ПОРП [1, 527]. Ситуація в країні залишалася й надалі складною. Більшість членів партійного керівництва Польщі розуміла необхідність рішучих дій. Ставало зрозумілим, що тільки обрання В.Гомулки на вищу партійну посаду дозволить зняти соціальну напругу в суспільстві. В жовтні 1956 р. VIII пленум ЦК ПОРП обрав Першим секретарем ЦК ПОРП В.Гомулку [2, 214].

Обрання Гомулки першим секретарем та інші кадрові перестановки у партійному керівництві Польщі відбулися всупереч тиску радянської делегації на чолі з Хрущовим, яка без запрошення прибула до Варшави [10]. Такий перебіг подій, не погоджений з керівництвом СРСР, викликав побоювання Кремля щодо можливості зміни зовнішньополітичного курсу Варшави. Радянські війська, дислоковані у Силезії, було скеровано на польську столицю, за наказом міністра оборони Польщі К.Рокосовського, ставленика Кремля, до Варшави було стягнуто деякі частини Війська Польського. У відповідь на звістку про рух до столиці радянських частин у Варшаві було організовано хвилю мітингів та демонстрацій протесту. Робітники разом з підрозділами міліції захопили важливі стратегічні об'єкти столиці, армія перебувала у повній бойовій готовності.

Однак завдяки позиції новообраного першого секретаря ЦК ПОРП, який зміг запевнити радянське керівництво в тому, що він не ставить під сумнів вірність союзу з СРСР і збереження керівної ролі партії, що

ПНР залишиться надійною ланкою Варшавського Договору вдалося розрядити ситуацію: справа до військового протистояння не дійшла і війська повернулися до місць постійної дислокації [1, 528].

В той час як у Польщі було створено передумови для подолання суспільно-політичної кризи, в Угорщині розпочався новий виток її загострення. Для широких верств населення, представників інтелігенції тощо ставало зрозумілим, що партійне керівництво зволікає у вирішенні внутрішніх проблем країни і застосовує всі можливі заходи задля штучного уповільнення процесу демократизації, незважаючи на всенародне устремління прискорити цей процес. За таких умов представники творчої та гуманітарної інтелігенції Будапешта активізували критику партійних догматиків. Вони вибрали трибуною своїх виступів сторінки газет, в яких знову почали публікувати гострі матеріали з широкого кола проблем. Щотижневик Союзу письменників "Іродалмі Уйшаг", публікуючи низку матеріалів з критикою консервативних сил країни, за декілька неділь збільшує свій тираж з 8 до 30 тис. екземплярів [11, 59]. Не менший суспільний резонанс викликала низка виступів в газетах "Мювелт неп", "Сабад іфьюшаг", "Мадяр немзет", а також на шпальтах центральної партійної газети "Сабад неп".

В умовах загострення суспільно-політичної кризи 6 жовтня було проведено перепоховання праху Ласло Райка і його товаришів Д.Палффі, Т.Сені й А.Салаї та жертв армійського командування й міліції.

Перепоховання жертв репресій стало актом публічного покаяння комуністичного керівництва за скоєні злочини та розриву зі сталінською спадщиною. Суботнього ранку тисячі жителів столиці прямували до Керепештського кладовища, де мала відбутися церемонія. Незважаючи на дощ, 300 тис. чоловік на протязі двох годин рухалися вздовж чотирьох гробів [12, 148]. Масовий хід став важливим психологічним рубежем – народ вперше вийшов на вулиці, відчуваючи в собі сили для протистояння владі. В другій половині жовтня інтелігенція та студентство значно активізували свою суспільно-політичну діяльність. 16 жовтня у Сегеді на зборах студентів університету було проголошено про вихід з Союзу трудової молоді та створення окремої молодіжної організації Союзу угорських університетських та інститутських об'єднань (МЕФЕС) [13, 59]. Впродовж кількох днів до союзу приєдналися інші університети Угорщини, в тому числі й столиці [5, 50]. 22 жовтня студенти та викладачі Технічного університету провели засідання Університетської молодіжної організації, на якому прийняли рішення про вступ до Союзу, висунули низку своїх вимог, які отримали назву "14 пунктів" і прийняли рішення про проведення демонстрації 23 жовтня. Приводом для проведення демонстрації було названо бажання висловити солідарність з польським народом, який саме в цей час відстоював свої права на самовизначення та суверенітет.

23 жовтня 1956 р. у Будапешті відбулася студентська демонстрація солідарності з польським народом. Яка, так само, як і в Познані, переросла у збройне повстання проти існуючого режиму. З Будапешта повстання блискавично поширилося по всій країні. Розгублене керівництво УПТ, намагаючись знайти вихід з кризи, призначило вдруге голову уряду І.Надя. Разом з тим, воно звернулося по допомогу у придушенні повстання до радянських військ, дислокованих в Угорщині. Однак ситуація в країні погіршувалася і Надя, орієнтуючись інтересами свого народу та долею своєї Батьківщини, а не геополітичними інтересами СРСР, і листопада стає на бік революції і оголошує про вихід Угорщини з ОВД та нейтралітет [15, 361].

Такий розвиток подій в Угорщині схвилював радянське керівництво, яке побачило у рішенні уряду І.Надя загрозу своїм геополітичним інтересам у східноєвропейському регіоні і прийняло рішення про повторне втручання радянських військ з метою придушення повстання [16]. На придушення революції партійне та військове керівництво СРСР кинуло 17 бойових дивізій, з них 8 механізованих, 1 танкова, 2 стрілецьких, 2 зенітно-артилерійські, 2 авіаційних та 2 повітрянодесантних. Бойові дії радянських військ, спрямовані на придушення повстання, завершилися 12 листопада. [18, 21]

Ціна перемоги для радянської сторони була немалою: в боях загинуло 669 радянських солдатів та офіцерів, 1450 було поранено, 51 чоловік пропав без вісті. Втрати угорської сторони склали понад 5 тис. чол. вбитими і 19 тис. пораненими. Але крім цього близько 500 чоловік пізніше було страчено (серед яких І.Надь та його прибічники) і понад 10 тис. засуджено до тюремного ув'язнення. Близько 170 тис. угорців покинули Батьківщину [20, 165].

Повстання у Познані та Угорська революція 1956 р. стали важливою віхою в історії Східної Європи та всього світу. Кризові явища, які проявилися в Польщі та Угорщині влітку-восени 1956 р., стали одним з проявів кризи тоталітарних режимів у Східній Європі, які невдовзі мали призвести до краху комуністичної ідеології та розвалу соціалістичного табору.

Література

1. Історія Центрально-Східної Європи (за ред. Л. Зашкільняка). – Львів, 2001.
2. Історія южних й західних славян (под. ред. Р.Ф. Матвеева, З. С. Ненашевой). – М., 1998. – Т.2.
3. Желицки Б. Й. Временное торжество й крах ракошизма. "Новий" політичний курс й дальшее углубление кризиса в Венгрии (март 1955-октябрь 1956 г.).//Венгрия 1956г.: Очерки истории кризиса. -М., 1993.
4. A Petofi- korrol – harminc év múltán. // Tobias A. In memoriam Nagy Imre: Emlékezés egy miniszterelnökre.- Br., 1989.
5. Jegyzokonyv a DISZ Petofi Korenek ujsagirol vitajarol // Kapu. Kulonszam.- br., 1989.
6. A Petofi- Kor vitai hiteles jegyzokonyvek alapjan. IV. Partizantalalkozo – Sajtovita. Szerk. Hegedus B. A., Rainer M. J. - Br., 1991.

7. Szabad Nep. 1956. Jul. 1.
8. Советский Союз и венгерский кризис 1956 г.: Документы. – М., 1998.
9. Алексеев В.М. Венгрия 56 г.: прорыв цепи. – М., 1996.
10. Докладніше див.:Орехов А. М. К истории польско-советских переговоров 19 октября 1956 г. в Бель-девере(по новым материалам). // Конфликты в послевоенном развитии восточноевропейских стран. – М., 1997.
11. Стыкалин С. А. В преддверии взрыва. Углубление политического кризиса в Венгрии и политике СССР (март-октябрь 1956 г.) // Конфликты в послевоенном развитии восточноевропейских стран. – М., 1997.
12. Фейто Ф. Венгерская трагедия или антисоветская социалистическая революция. – М., 1957.
13. Pomogats B. MEFESZ a bolcseszkaron. // A bolcseszkar az 1956-os forradalomban.- Br., 1994.
14. Szell J. Tarsadalmi es politickai erok fz 1956-os forradalomban.?? Magyarország 1956. A forradalom elozmenyi es utoelete. – Br., 1990.
15. A forradalom hangja. Magyarorszag radioadasok 1956. okt. 23. nov. 9.- Br., 1989.
16. Докладніше про події жовтня-листопада 1956 р. див.: Лушай В. І. Угорська революція 1956 року. Аналіз подій 22 жовтня-4 листопада. // Наукові записки. К., 2001. – Вил. XXXVIII; ; Він же. Інтервенція радянських військ проти революційної Угорщини. 4-12 листопада 1956 року. // Наукові записки. – К., 2001. Вип. XLIV.
17. Кыров А. М. Советская карательная акция в Венгрии (Хроника событий 1956 г. по материалам военного архива). // Конфликты в послевоенном развитии восточноевропейских стран. – М., 1997.
18. Кушинг Г. Д. Советская интервенция в Венгрии 1956-1957 годы. – М., 1995.
19. Середа В. Т. Будапештская осень: трагический опыт десталинизации. // Венгрия 1956 г. : Очерк истории кризиса. – М., 1993.

Андрій ЧЕРНЕГ

УЧАСТЬ ТРУДЯЩИХ В ОХОРОНІ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ В УКРАЇНІ (1959-1985 РР.)

XX з'їзд КПРС започаткував демократизацію суспільно-політичного життя в країнах соціалістичного табору. Діяльність органів внутрішніх справ була поставлена під партійний контроль. В 1956р. в СРСР керівництво органами міліції було покладено на місцеві Ради. (1) Це сприяло згуртуванню навколо них широкого громадського активу. В зв'язку з цим істотно змінилися форми і методи охорони громадського порядку. Значно більше уваги почали приділяти питанням профілактики правопорушень, усуненню причин, що їх породжують. Ширше почали використовуватись засоби преси, радіо, телебачення, які пропагували досвід кращих охоронців громадського порядку. За ініціативи партійних органів на місцях виникли молодіжні бригади сприяння міліції, комсомольські штаби і загони.

В другій половині 50-х роікв КПРС залучає до охорони громадського порядку і боротьби зі злочинністю радянських громадян.

Питанням охорони громадського порядку дуже багато приділяли уваги місцеві Ради їх постійні комісії з соціалістичної законності.

Крім бригад допомоги органам міліції і комсомольських формувань під різними назвами створювали квартальні і вуличні комітети охорони громадського порядку, громадські інспектори тощо.

Народні дружини на Україні виникли наприкінці 50-х років з ініціативи трудящих Донбасу. На Україні, як і у всій державі, суспільство активно сприяло охороні громадського порядку і боротьбі зі злочинністю. В 1958р. в республіці налічувалося понад 400 рад бригад сприяння міліції. Вони об'єднували в своїх лавах понад 182 тис. чоловік. Молодь також залучали до участі в охороні громадського порядку. В республіці було створено 3500 комсомольсько-молодіжних штабів. Добровільні бригади і члени комсомольсько-молодіжних штабів патрулювали на вулицях міст, в парках, біля кінотеатрів, клубів, в місцях масового відпочинку людей.(2)

Рух швидко поширився по всій Українській РСР. Створюючи загони (дружини) робітничої, народної міліції, партійні і громадські організації самі розробляли для них положення, як, наприклад, у Єнакієвому Донецької області.(3)

Проте загалом участь громадськості у цій важливій справі була очевидно недостатньою.

ЦК в доповіді XXI з'їзду КПРС наполягає на тому, щоб функції охорони громадського порядку і безпеки поряд з такими державними органами, як міліція, суди, виконували паралельно і громадські організації. "Соціалістичне суспільство, – зазначалося в доповіді, – утворює такі добровільні органи забезпечення громадського порядку, як народна міліція, товариські суди, і подібні їм структури. Вони будуть по-новому працювати, по-новому виконувати суспільні функції. Добровільні загони народної міліції повинні взяти на себе забезпечення суспільного порядку в своїх населених пунктах, слідкувати за тим, щоб дотримувалися і охоронялися права і інтереси громадян."(4)